

Наталія Дячук
n-dyachuk@mail.ru

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

СМИСЛОВА ЄДНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ У ПЛОЩИНІ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Received April, 10, 2015; Revised April, 16, 2015; Accepted May, 6, 2015

Анотація. У статті представлений аналіз смислової єдності у художньому тексті. Ознаки смислової єдності представлено двома головними психолінгвістичними характеристиками тексту, а саме цілісністю та зв'язністю. Прояви смислової єдності проаналізовано у тексті оригіналу та трьох українських відповідниках. З цією метою був обраний уривок художнього твору Рея Бредбері «Усмішка». Здійснювався зіставний аналіз перекладів трьох перекладачів рівня акме Л. Коломієць, А. Євси, Я. Веприняка. В статті представлено результати емпіричного дослідження смислової єдності вираженої у обраних нами художніх текстах, що ґрунтуються на прикладах вираження психолінгвістичних характеристик художнього тексту. Подано опис методик дослідження, які використовувалися для діагностування цілісності та зв'язності в уривках творів. В статті представлено аналіз результатів зі значимості смислової єдності у художньому тексті.

Ключові слова: *смислова єдність, цілісність, зв'язність, художній текст, контент-аналіз, лексичні одиниці, мовні засоби.*

Dyachuk, Nataliya. The Ideational Unity of Literary Text from the Psycholinguistic Perspective

Abstract. The article focuses on the ideational unity analysis of the literary text. The ideational unity is viewed through the main psycholinguistic features of the literary text: integrity and coherence. The original text and three target versions were analyzed. *The Smile* by R. Bradbury and its Ukrainian versions made by professional translators Lada Kolomiyets, Andriy Yevsa, Yaroslav Vepryniak were the principal sources of the analysis. The empirical research results of the ideational unity of the literary texts were given in the article. The description of the research methods used for integrity and coherence analysis in the chosen literary texts was represented. The figurative analysis of the ideational unity existence in literary text was given in the article.

Keywords: *ideational unity, integrity, coherence, literary text, content analysis, lexical units, linguistic means*

Дячук Наталия. Смысловое единство художественного текста в пространстве психолингвистики

Аннотация. В статье представлен анализ смыслового единства художественного текста. Признаки смыслового единства представлено двумя важнейшими психолингвистическими характеристиками, а именно целостностью и связностью. Анализ смыслового единства было реализовано в тексте оригиналу и трех украинских переводах. Для этого был выбран отрывок художественного текста «Улыбка» Рея Бредбэри. Анализ проводился на основе переводов трех текстов переводчиков уровня акме Л. Коломиец, А. Евсы, Я. Веприняка. В статье представлены результаты эмпирического исследования смыслового единства, выраженного в собранных нами художественных текстах, которые основываются на примерах выражения психолингвистических характеристик художественного текста. Описаны методики исследования, которые использовались для

диагностики целостности и связности в отрывках текстов. В статье представлено анализ по значимости смыслового единства в художественном тексте.

Ключевые слова: *смысловое единство, целостность, связность, художественный текст, контент-анализ, лексические единицы, языковые средства.*

Вступ

Сьогодні більшість дослідників визнають той факт, що для глибшого розуміння деяких фактів мови необхідно вийти за межі лінгвістичних досліджень у сферу тих психічних процесів особистості, засобом яких мовний матеріал може організовуватися у мозку людини і використовуватися нею в потрібний момент. Над проблемою дослідження тексту працювали такі вітчизняні й зарубіжні психолінгвісти: О. О. Залевська, М. І. Жинкін, О. Р. Лурія, О. О. Леонт'єв, Ю. О. Сорокін, О. М. Шахнарович, С. Д. Кацнельсон. І. О. Зимня, Т. М. Дрідзе, Р. Johnson-Laird, T. van Dijk, W. Kintch, R. Solso, R. Beaugrande.

Психолінгвістичний аспект семантики тексту пов'язаний із проблемами його породження, сприйняття та розуміння. Тому передумовою розуміння тексту є його цілісне сприйняття, коли реципієнт робить спробу проникнути в головну ідею тексту. Усвідомлення змісту тексту передбачає охоплення семантично навантажених елементів тексту та його ідеї. Цілісний зміст є результатом розуміння тексту. Точність та адекватність розуміння тексту залежить від змісту, а зміст належить сфері свідомості та підсвідомості. Тому зміст є результатом розуміння цілісного тексту, з одного боку, а з іншого, – розуміння тексту неможливе без урахування змісту (Novikov 2003)

Актуальність цього дослідження викликана потребою у семантичному аналізі важливих складників художнього тексту (від слова до надфразової єдності) та його змістового аспекту.

Методи дослідження

У дослідженні використано методи контент-аналізу, який дав змогу глибше дослідити зміст художнього тексту; контекстуального аналізу, що дав можливість здійснити безпосередній лінгвальний аналіз фрагментів тексту; зіставного аналізу оригіналу й перекладних текстів за їх емоційно-смісловими домінантами.

Для аналізу смислової єдності художнього тексту був обраний уривок тексту «Усмішка» американського письменника-фантаста Р. Бредбері. На першому етапі дослідження робота проводилася з текстом оригіналу. За допомогою контент-аналізу та контекстуального аналізу методу було досліджено семантичне навантаження тексту оригіналу. На другому етапі здійснювався зіставний аналіз на основі трьох українських перекладів, представлених Л. В. Коломієць, А. І. Євсою та Я. Д. Веприняком. Останній етап дослідження дав змогу зіставити емоційно-сміслові домінанти оригіналу та його українських відповідників.

Мета дослідження – емпірично дослідити засоби досягнення смислової єдності художнього тексту в перекладі.

Процедура дослідження та обговорення результатів

Текст як складне семантико-синтаксичне утворення має низку психолінгвістичних характеристик. Цілісність та зв'язність – головні конструктивні ознаки тексту, оскільки відображають змістовну та структурну суть тексту. Цілісність характеризує текст як смислову єдність, що визначається по всьому тексті, будучи єдиною структурою. Зв'язність включає не тільки смислову сторону тексту, вона вивляється в плані вираження, мовного оформлення. Текст можна вважати повним та завершеним, якщо він має структурну зв'язність та змістовну цілісність, нерозривно пов'язані між собою (Yahibbayeva 2008).

На думку О. О. Леонтьєва, цілісність тексту пояснює сам текст як смислову єдність, що, зі свого боку, відтворює змістову єдність тексту. Цілісність може слугувати або характеристикою всього тексту, або окремих його уривків, які відносно завершені з позиції змісту (Leontyev 2005). Семантичну єдність забезпечують представлені в тексті суспільні події, опис явищ природи, відомості про людей та їхній зовнішній вигляд, переживання героїв і т. ін., їх послідовність у тексті та відповідні лексичні одиниці.

Отже, проаналізуємо прояви цілісності наших фрагментів текстів на рівні їх смислової єдності. Наприклад, у тексті оригіналу Рея Бредбері знаходимо фрази та слова, які описують світ природи: *at five in the morning, cocks were crowing, the rimed country, bits of mist, in the clear air, cold*. Завдяки послідовній появі згаданих слів ми чітко розуміємо, що мова йде про зовсім ранній холодний час, коли починають співати півні й повсюди ще стоїть туман. Смислова єдність тут досягається завдяки конкретним уживаним поняттям, які виникають перед читачем у логічній послідовності.

У тексті перекладу Л. В. Коломієць наявні такі відповідники: *о п'ятій ранку, перегук півнів, вкрите інеєм селище, ніде не світилося, клапті туману, в чистому, холодному повітрі*. Я. Веприняк дає також чіткий опис природи, що вказує на ранковий час: *вибілені інеєм поля, далекі півні, не було вогнів, пасма туману, чисте холодне повітря*. У перекладі А. І. Євси знаходимо такі описи картини ранкової природи: *о п'ятій годині ранку, ще ніде не світилося, навколишні селища, півні, туман, холодне повітря*.

Отже, зіставивши три зразки перекладу тексту уривка «Усмішка» Рея Бредбері, то можна з упевненістю сказати, що найкраще смислова єдність, яка виражається в описах природи, представлена в перекладі Л. В. Коломієць, оскільки її переклад найповніший та має неабияку схожість з оригіналом.

В уривку оригіналу знаходимо відомості про героїв оповідання та опис їхнього зовнішнього вигляду. Наприклад: *the small boy blew on his red, chapped hands; soiled gunny-sack clothing of the men*. Ужиті фрази дають читачеві змогу зрозуміти, що головними героями є люди-бідняки, у яких нещасне життя і важка праця.

Переклад Л. В. Коломієць також яскраво це демонструє: *хлопчина хекав на свої червоні, обвітрені руки; засмальцьований, з цупкої мішковини, одяг балакунів*. У перекладі Я. Д. Веприняка маємо такі відповідники опису героїв: *хлопчисько дмухав на свої червоні, у саднах руки; брудна, з грубої мішковини,*

одежа сусідів. А. І. Євса представив такий переклад: *хлопчисько хукав на червоні від холоду, порепані руки; грубий домотканий одяг тих, що стояли попереду*. Варто зазначити, що всі українські відповідники перекладу однаково яскраво демонструють бідний вигляд знедолених людей.

У вихідному тексті є такі фрази, на які потрібно звернути увагу: *cracked cup; a rusty pan*. Серед українських відповідників маємо: *надщерблені філіжанки; іржавий казанок* (переклад Л. В. Коломієць), *тріснуті чашки; іржава каструля* (переклад Я. Д. Веприняка) або *потріскані, щербаті чашечки; іржава каструля* (переклад А. І. Євси). Логічна поява їх у реченнях демонструє нам такі суспільні явища, як голод, холод і розруху.

Повсякденну злиденність та убогість можна зрозуміти зі змісту наступного англійського речення: *It sold a penny a cup to warm their stomachs; but not many were buying, not many had the wealth*. Переклад Л. В. Коломієць звучить так: *Її продавали по пенні за філіжанку, щоб зігріти шлунок, та негусто було покупців, бо мало в кого вистачало грошей*. Я. Д. Веприняк так інтерпретує зазначене речення: *Її продавали по пенні за чашку зігріти шлунок, але мало хто купував – мало кому дозволяла кишеня*. Але найкраще злиденна ситуація представлена перекладом А. І. Євси: *...і продавали по пенні за чашечку. Нею можна було хіба що зігріти шлунок, та й купував її мало хто – не кожен міг дозволити собі таку розкіш*. Із цього речення видно, що один пенні міг коштувати простому люду ціле багатство, це були не просто гроші, а величезна сума. Як бачимо, єдність подій в уривку тексту оригіналу та перекладів, яка представлена відповідними лексичними одиницями, забезпечує смислову єдність усього тексту.

Цілісність, або, як її ще іменують, когерентність. – смислова зв'язність на рівні змісту (Stepanova 2008), породжує зв'язність (когезію) тексту, яка забезпечує єдність тексту як цілого, тобто внутрішню цілісність. Як бачимо, поняття цілісності та зв'язності дуже схожі між собою, усе ж вони не є тотожними. Цілісність пояснюють, насамперед, як змістову зв'язність, так звану внутрішню спаяність, а зв'язність, зі свого боку, розглядають як формальний зв'язок елементів тексту, так звану, зовнішню спаяність (Zavhorodnia 2009).

Зв'язність, як правило, характеризується різними мовними засобами, які й установлюють певний зв'язок між одиницями тексту (Nussbaumer 1994). Специфічна організація мовних засобів реалізується різними способами вираження: словами, близькими за значенням, які виражають поняття простору та часу, повторами, різними номінаціями, вставними словами, сполучниками, частками, артиклями, частіше означеними тощо.

Спочатку проаналізуємо перший абзац вихідного тексту на зв'язність. *In the town square the queue had formed at five in the morning, while cocks were crowing far out in the rimed country and there were no fires. All about, among the ruined buildings, bits of mist had clung at first, but now with the new light of seven o'clock it was beginning to disperse. Down the road, in twos and threes, more people were gathering in for the day of marketing the day of festival*.

Як бачимо, головне та залежне речення зв'язані між собою таким словом із часовим позначенням, як *while*. У цьому ж реченні знаходимо сполучник *and*, що виражає логічну послідовність, зв'язуючи два речення. Наступне речення містить

такі слова з часовим значенням, які вказують на послідовність розвитку змісту: *all about, at first* та *now*, тут же фіксуємо сполучник протиставлення *but*, який логічно поєднує два висловлювання.

Третє речення абзацу вводиться таким мовним часовим механізмом, як *down the road*, і містить такий засіб зв'язку, як повтор. Тут маємо справу з повтором іменної лексики: *in for the day of marketing the day of festival*. У другому абзаці спостерігаємо повтор таких іменних одиниць, як *the small boy*, за допомогою яких поєднується перше та друге речення абзацу. Ужитий повтор допомагає читачеві утримувати у своїй пам'яті нитку розповіді. Другий абзац містить у собі слово з просторовим значенням *behind* та сполучники *and*, що забезпечують зв'язність всіх речень другого абзацу.

У тексті оригіналу можна натрапити на такі фрази, де є мовні механізми, які забезпечують просторовий зв'язок між реченнями: *the man behind him, the man ahead, the man behind, down the line, up ahead, beyond town*. З прикладів також видно, що вихідний текст багатий на вживання таких засобів зв'язку, як неозначені артиклі.

У нашому уривку оригіналу наявні номінації. Зокрема спочатку ми фіксуємо найменування *the small boy*, яке отримує наш герой відповідно до своєї статі та віку, згодом його називають стосовно до інших персонажів *boy* або *lad*, потім ми дізнаємося його власне ім'я *Tom*, і нарешті хлопця іменують *an appreciator of arts*, що виражає суб'єктивне ставлення до хлопця іншої дійової особи.

Ще один персонаж також отримує в ході розвитку тексту різні найменування. Знайомство з ним відбувається за допомогою номінації *the man ahead*, згодом він виступає як *the boy's defender* і в кінці постає його власне ім'я *Grigsby*. Як бачимо, різні персонажі отримують свої номінації відповідно до того, яку характеристику героя беруть за основу найменування.

Крім того, у вихідному уривку можна знайти ознаки зв'язності речень та їх частин за допомогою близьких за змістом слів. Наприклад, в одній частині речення маємо іменник *bits of mist*, в іншій частині фіксуємо його відповідник, виражений безособовим займенником *it*. За таким же принципом поєднуються речення, які містять такі змістовно близькі лексичні одиниці: *the brew – it – coffee – it*. Водночас останнє речення уривку оригіналу містить у собі частки, що передають логічні відносини між висловлюваними думками: *not many were buying, not many had the wealth*.

Звернімося до українських перекладів, аби з'ясувати ступінь вираження в них зв'язності текстів. Переклад Л. В. Коломієць характеризують лексичні одиниці, що вказують на часову відповідність: *тоді, ось тепер* і такими словами з просторовим значенням: *ніде, повсюди, позаду*, які трапляються в тексті два рази, та *попереду*, яке вжито в тексті тричі. Речення в перекладі Л. В. Коломієць поєднуються за допомогою сполучників *коли, й, та, і, й то...то, а, де* тощо. Серед часто вживаних сполучників *і* або *й*. Останнє речення уривка перекладу, здійсненого Л. В. Коломієць, пов'язується аж чотирма сполучниками: *Її запарили з якихось ягід, зібраних за містом, і продавали по пенні за філіжанку, щоб*

зігріти шлунок, та негусто було покупців, бо мало в кого вистачало на це грошей.

На відміну від тексту оригіналу, номінації в перекладі Л. В. Коломієць представлені ширше завдяки чітко вираженій синонімії іменника *хлопчик*. Наш герой *хлопчина* отримує впродовж історії такі звертання: *хлопче, хлопце, дитина, малий і, нарешті, Том*. Персонаж *Грізбі* іменується в тексті *чоловік, який стояв попереду*, та *захисник*. Зв'язок між окремими реченнями в перекладі Л. В. Коломієць представлений також займенниковою репрезентацією, яка тут є більш уживанішою, аніж у тексті оригіналу. До неї належать такі одиниці: *хлопчина – він; хлопчина – той; кава – її*.

Я. Д. Веприняк використовує такі часові засоби зв'язку у своєму перекладі: *тоді, тепер*. До просторових способів зв'язку він відносить такі прислівники, як *ніде, довкола, уздовж, попереду*, яке вжите в контексті три рази. Зв'язок між реченнями та їх частинами встановлений за допомогою сполучників *коли, та, то...то, а*. Найчастіше вживані – *але, і, та*.

На відміну від Л. В. Коломієць, Я. Д. Веприняк використовує під час перекладу повтори, що слугують не просто засобом зв'язку, а дієвим механізмом вираження експресії в тексті. Спочатку фіксуємо повтор іменників на міжфразовому рівні: *Хлопчисько стояв одразу за двома чоловіками... Хлопчисько притупцював на місці...* Трохи згодом спостерігаємо лексичний повтор, виражений числівниками, який відбувається на рівні одного й того ж речення: *мало хто купував – мало кому дозволяла кишеня*.

Номінації як вид зв'язку в перекладі Я. Д. Веприняка представлені такими повторними позначеннями: *хлопчисько, хлопче, хлопчик, хлопце, дитина, Том та один з чоловіків, які стояли попереду, захисник, Грізбі*. У цьому тексті перекладу представлені також повторні позначення об'єктів займенниками. Наприклад, *Том – він; кава – її, рука – її*. Серед цих видозмін наявний і такий приклад: *хто – кому*.

Перевіримо зв'язність як характеристику тексту на прикладі уривка, перекладеного А. І. Євсою. У перекладі наявні такі просторові одиниці зв'язку: *ніде, попереду, позад або позаду*. Як бачимо, слова з часовим значенням у перекладі А. І. Євси не використовуються. Серед сполучників, використаних для зв'язку речень, знаходимо *коли, а, і, але, та*.

Номінація в цьому перекладі представлена одним прикладом, на відміну від попередніх: *хлопець, хлопче, малий, знавець мистецтва, Том*. А от займенникова репрезентація в перекладі А. І. Євси, навпаки, представлена ширше. Наприклад, мовні засоби для поєднання окремих речень тексту використані так: *хлопець стояв у черзі... – він дивився; ...поклав руку хлопцеві на голову... – але той сердито скинув її. – ...він у такій ранній годині...; руку – її; кава – її – нею*.

Варто зазначити, що зв'язність тексту реалізується не одним з описаних вище мовних засобів зв'язку, а їх сукупністю. Мовні засоби, переплітаючись і взаємно доповнюючи один одного, створюють їх специфічну організацію в тексті.

Висновки

Питання про чітку класифікацію текстових категорій ще й досі відкрите. Все ж очевидним є факт, що основними психолінгвістичними характеристиками художнього тексту виступають цілісність та зв'язність. Отже, щоб художній текст був оформлений як усвідомлене, смислове та структурне утворення, необхідні чітко виражені психолінгвістичні характеристики тексту, а саме ознаки зв'язності та цілісності. При цьому обидві характеристики тексту нерозривно пов'язані між собою та доповнюють одна одну. Наявність лише однієї з цих категорій не засвідчує про доцільність того чи іншого художнього тексту.

Список літератури

References

1. Nussbaumer, A. (1994). *Studienbuch Linguistik*. Tübingen: Niemeyer
2. Zavhorodnia, L (2009). *Textoznavstvo [Text Studies]*. Cherkasy: Brama-Ukraina
3. Zimnyaya, I. (2001). *Lingvopsichologiya Rechevoy Deyatelnosti [Linguopsychology of Speech Activity]*. Voronezh: Modek.
4. Yakhibbaeva, L (2008). Kategorii tselnosti / tselostnosti i svyaznosti kak osnovnye priznaki teksta [Categories of Integrity and Coherence as the Basic Features of a Text]. *Lingvokulturologia*, 2, 209–214.
5. Leontyev, A. (2005). *Psikholingvisticheskie edynitsy i porozhdenie rechevogo vskazuvaniya [Psycholinguistic Units and Speech Utterance Production]*. Moscow: Editorial URSS.
6. Moskalskaya, O. (1981). *Grammatika Teksta [Text Grammar]*. Moscow: Vysshaya Shkola.
7. Novikov, A. (2003). Tekst i «kontrtekst»: dve storony protsessa ponimaniya. *Journal of Psycholinguistics*, 1, 64–76.
8. Sorokin, Yu. (1985). *Psikholingvisticheskie Aspekty Izucheniya Teksta [Psycholinguistic Aspects of Studying Text]*. Moscow: Nauka.
9. Stepanova, M. (2008). Kogeziya i kogerentnost v britanskom mediadiskurse. *Philologiya*, 333–335.

Sources

1. Bradbury R. (1983) *Fahrenheit. Short Stories*. Moscow: Raduga Publishers.
2. Bradbury, R. *The Smile*. Retrieved from <http://raybradbury.ru/library/story/52/9/1/>.
3. Bradbury, R. (1999a). Ousmishka [The Smile]. transl. by L. Kolomyets. *Vsesvitnia Literatura v Serednikh Navchalnykh Zakladakh Ukrainy*, 3(227), 11–12. Kyiv: Pedahohichna Presa,.
4. Bradbury, R. (1999b). Ousmishka [The Smile]. transl. by Yaroslav Vepryniak. *Zarubizhna Literatura. 6th Form. Textbook*. 296–300. Ternopil': Navchal'na Knyha–Bohdan.
5. Bradbury, R. (2011). Ousmishka [The Smile]. transl. by Andriy Yevsa. *Svitova Literatura. 6th Form. Textbook*, 374–381. Kharkiv: FOP Spivak.